

# ДО 100-РІЧЧЯ НАН УКРАЇНИ



## ЖУЛИНСЬКИЙ

**Микола Григорович** — академік НАН України, академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України



## БУРКУТ

**Костянтин Станіславович** — кандидат філологічних наук, учений секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України

## СТАНОВЛЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

*У статті, присвяченій 100-літньому ювілею Національної академії наук України, йдеться про становлення і розвиток академічної гуманітаристики. Автори акцентують увагу, зокрема, на основних етапах становлення в установах Академії літературознавства, мовознавства, мистецтвознавства, фольклористики та етнології.*

Національній академії наук — 100. Мимоволі хочеться поставити знак оклику. І не один. Бо ця цифра вражає і навіть заворожує. А сама дата 14 листопада 1918 року? У цей день гетьман Павло Скоропадський підписав Закон Української Держави про заснування Української академії наук у місті Києві. І в цей самий день з'явився наказ гетьмана по Міністерству народної освіти та мистецтв України про призначення перших 12 дійсних членів (академіків) УАН. По Відділу історично-філологічних наук ними стали заслужений професор Харківського університету Дмитро Багалій, ординарний професор Українського київського державного університету Агатангел Кримський, заслужений професор Київської духовної академії Микола Петров та професор Чернівецького університету, доктор Степан Смаль-Стоцький. Головою Історично-філологічного відділу було обрано академіка УАН Дмитра Івановича Багалія, майбутнього директора Інституту Тараса Шевченка.

Національна академія наук України почала діяти і фактично, як вважається, була заснована 27 листопада 1918 р. після проведення першого Спільного зібрання Української академії наук (УАН). Першим президентом Академії було обрано видатного ученого зі світовим ім'ям Володимира Івановича Вернадського.

І саме в цей день, 27 листопада 1918 р. (який дивовижний збіг!) народився нинішній Президент НАН України Борис Патон, якого було обрано на цю посаду таємним голосуванням на Загальних зборах АН УРСР 27 лютого 1962 р. З того часу він уже 11 разів поспіль переобирається на цей відповідальний пост.

Традиційно від цих дат — 14 листопада 1918 р. і 27 листопада 1918 р. академічні науки починають відлік своєї науково-

дослідної біографії, хоча українська наука зародилася в часи, століттями віддалені від того періоду, коли вона почала доволі інтенсивно розвиватися. У другій половині XIX ст. завдяки створенню таких університетів, як Харківський (1805), Київський (1834), Новоросійський (1865), та організації різного роду наукових товариств розгорталися інституційно організовані наукові дослідження в галузі природничих і гуманітарних наук. Однак говорити про системні й скоординовані форми організації наукових досліджень у період перебування України в складі Російської імперії не варто, оскільки навіть сама метрополія тоді не спромоглася на створення спеціалізованих наукових інститутів. Наукову діяльність в Україні здійснювали головним чином професори й викладачі згаданих вище університетів, а також Львівського і Чернівецького університетів, Ніжинського історико-філологічного інституту та створювані, як правило, при університетах спеціалізовані наукові товариства. В Одесі активно діяло Товариство історії та старожитностей, у Києві з 1873 р. — Історичне товариство Нестора Літописця та Південно-західний відділ Російського географічного товариства; у Львові цього ж 1873 р. з'являється Товариство ім. Шевченка, яке за два десятки років своєї діяльності виросло в Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), у складі якого було вже три секції — філологічна, історико-філософська та математично-природописно-лікарська. Саме НТШ уперше в Україні об'єднало гуманітарні й природничі напрями наукових досліджень, набуваючи таких самих форм організації наукової діяльності, як і західноєвропейські академії й товариства. «Сьогодні Товариство імені Шевченка організовано цілком за типом західноєвропейських академії наук, йому бракує лише титулу академії», — стверджував М. Грушевський [1, с. 23].

На перших порах НТШ зосереджувало свою наукову увагу на літературознавчому напрямі, віддаючи перевагу гуманітарним наукам і поступово поширюючи коло своїх наукових зацікавлень на природничі науки. Літературознавчий вектор досліджень переважно був спря-

мований на давнє українське письменство, прицільну увагу до вивчення якого засвідчив М. Максимович. Формувалася джерельна база, поступово оприявлювалися основні тексти давнього письменства — рукописи, стародруки, літописні списки, редакції та інші джерела історії українського народу, його культури, літератури і мистецтва. Цю вкрай важливу роботу з віднайдення, наукового опрацювання і видання джерел з історії України, українського письменства здійснювали М. Сумцов, І. Франко, М. Петров, О. Огоновський, В. Перетц, В. Щурат, В. Резанов, М. Возняк, К. Студинський, Д. Багалій, А. Кримський, О. Левицький, С. Єфремов, К. Харлампович, М. Грушевський, Д. Яворницький, В. Адріанова-Перетц.

Більшість цих фундаторів української академічної гуманітарної науки змушені були прокладати шляхи розвитку національного літературознавства у вкрай несприятливих для наукової діяльності умовах царської цензури та заборони українського друкованого слова за Емським указом 1876 р. Вчені як східних, так і західних регіонів України усвідомлювали, що вони своїми дослідженнями історичного минулого українського народу, його культури і літератури, української мови, етногенезу, опублікуванням пам'яток мови, письменства та історії борються за національно-культурне самовизначення українського народу, без якого неможливе його національно-державне самоздійснення. Це засвідчила свого часу програма і діяльність Кирило-Мефодіївського братства, літературна і наукова творчість Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, І. Срезневського, Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, а згодом В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, О. Потебні, Б. Грінченка, В. Гнатюка, А. Кримського, М. Дашкевича, В. Науменка. Значна частина цих учених використовувала комплексний метод, залучаючи у сферу своїх досліджень архівні документи минулих часів, дані писемних, історичних, етнографічних, краєзнавчих джерел. Адже в ті часи особливо гостро поставала проблема права українського народу на національно-культурну спадщину, рідну мову, письменство та історію.

Подвижницька праця багатьох учених-гуманітаріїв, дослідників української літератури від давніх часів до сучасних (серед них передусім слід назвати А. Кримського, С. Єфремова, В. Перетца, Д. Багалія, П. Зайцева, І. Айзенштока, С. Маслової, О. Дорошкевича, М. Гудзю, П. Попова, А. Шамрая, М. Біляшівського та ін.) ще задовго до створення Української академії наук і в перші десятиліття її діяльності була спрямована насамперед на духовно-культурне просвітлення українського народу, на формування національної ідентичності, виховання національної наукової еліти, розгортання видавничої діяльності, накопичення джерельної бази.

На цій ділянці культурно-національного будівництва Наукове товариство ім. Шевченка у Львові досягло значних успіхів. Тому не випадково багатолітній, з 1897 р., його голова М. Грушевський уже наступного року після обрання на цю посаду наголосив на неминучості утворення з часом «українсько-руської Академії наук». М. Грушевський думав і дбав про поширення досвіду НТШ і на Центральну Україну. З його ініціативи в 1907 р. в Києві засновується Українське наукове товариство (УНТ) за структурною подобою НТШ. Більше того, Статутом УНТ передбачалося, що воно є науковим центром, який об'єднує всю науково-дослідну роботу в Україні і стоїть «напередодні реального перетворення по суті у вільну Наукову Академію, філіали якої відкриють щільною мережею всю Україну» [1, с. 23]. І коли з'являється реальна можливість створення Української академії наук у Києві, М. Грушевський пропонує обидва ці наукові товариства — Львівське і Київське — зробити базовими, оскільки НТШ, на його думку, було першою, а Українське наукове товариство — «другою українською академією в мініатюрі».

Саме структура і багатолітня науково-організаційна діяльність Наукового товариства ім. Шевченка слугувала вагомою підставою для пропонування НТШ та УНТ як фундаторів створюваної Академії наук. Однак з такими пропозиціями гетьманат Павла Скоропадського не погодився, переважила позиція

міністра освіти і мистецтв М. Василенка, Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук і самого В. Вернадського. Якщо М. Грушевський бачив майбутню Академію наук як самоврядну громадську організацію, засновником якої держава не повинна бути, а отже, держава не повинна і втручатися в її діяльність, то гетьманська влада і передусім В. Вернадський вважали, що майбутня академія має бути державною установою і її створення — прерогатива держави, тому саме Міністерство освіти і мистецтв, а не громадська організація, якою є Українське наукове товариство, має займатися організацією УАН. Так, у листі до міністра М. Василенка від 18 травня 1918 р. В. Вернадський писав з Полтави: «Академія наук — не просте товариство, що не має своїх інститутів (як застаріла щодо організації Паризька, яка, до речі, теж змінюється) — але Академія наук є об'єднання державних установ: Бібліотека, Архів, Геологічна і, якщо можливо, Географічна карта, національні музеї, інституції для дослідних і гуманітарних наук...» [1, с. 24].

До речі, Володимир Вернадський особисто запрошував Михайла Грушевського до роботи в Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук. З цією метою він таємно відвідав квартиру, в якій М. Грушевський переховувався від «чорної сотні», але голова УНТ рішуче відмовився співпрацювати з урядом Павла Скоропадського, хоча гетьман хотів бачити на посту президента УАН саме М. Грушевського. Вони познайомилися в 1917 р., коли генерала Павла Скоропадського обрали отаманом Вільного козацтва, а Михайла Грушевського — почесним отаманом. Скоропадський тоді побував у будинку Михайла Грушевського на вулиці Паньківській і мав з ним тривалу розмову [2, с. 373].

М. Грушевський твердо обстоював свою позицію, «вирощену» на багатолітньому досвіді діяльності НТШ, а згодом УНТ, в яких переважали історико-філологічні науки. До речі, В. Вернадський аж ніяк не вимагав домінування в майбутній Академії природничих наук, чого побоювалися вчені — члени Українського

наукового товариства. У згаданому листі до міністра М. Василенка В. Вернадський наголосив на особливому значенні для Академії наук, а отже, і для України розвитку соціогуманітарних наук: «... Перш за все повинно бути створено добре обставлене відділення української мови, літератури і історії» [1, с. 24].

І справді, першим із чотирьох відділів у структурі Української академії наук доповідач Володимир Вернадський у своїй програмній промові на першому засіданні Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Міністерстві освіти і мистецтв України назвав Історично-філологічний відділ. При цьому наголосивши на необхідності створення таких комісій і установ у системі Академії наук, як Комісія для видання словника української мови, Комісія для видання пам'яток українського письменства і мови, Археографічна комісія та ряд інших дослідних установ, коли в цьому виникатиме потреба. І вже наприкінці 1921 р. у структурі Всеукраїнської Академії наук (ВУАН — таку назву Академія мала з 17 жовтня 1921 р.) у першому, Історично-філологічному відділі було 18 самостійних підрозділів — 17 постійних комісій, просто комісії та один інститут — Інститут української наукової мови [3].

Важливо наголосити, що В. Вернадський ще до заснування Академії наук обстоював тезу про те, що майбутня Академія як державна установа має користуватися повною автономією і «бути поставленою поза всякі впливи на її внутрішнє життя до органів державного урядування, які можуть мінятися...» [4, с. 8]. 26 листопада 1918 р. було опубліковано Статут Української Академії наук у Києві, третій розділ якого засвідчує статус УАН як самоврядної установи. Уже в перші тижні і місяці діяльності УАН створюється Постійна комісія для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху, яка пізніше матиме назву Комісія для складання біографічного словника діячів України. Керівником цієї Комісії був академік Д. Багалій, а в 1923–1926 рр. — академік С. Єфремов. Готувався унікальний бібліографічний

словник, до якого ввійшли біографії відомих і маловідомих українських діячів від давнини — Київської Русі — до сучасності, представники інших націй і народностей, які жили і творили як в Україні, так і за її межами, але своєю науковою і літературно-мистецькою діяльністю прислужилися Україні, впливаючи на розвиток української науки і культури. Ця комісія до своєї ліквідації у 1934 р. збирала величезну кількість матеріалів і складала картки з біографічними даними для словника. На 1921 р. було зібрано 37500 біографічних даних та 450 рукописів. У цьому ж 1921 р. вийшли друком біобібліографічні праці М. Могилянського («М.М. Коцюбинський. До біографії письменника»), С. Єфремова («Борис Грінченко. Про життя його та діла»). Згодом, у 1922–1925 рр., надзвичайно працелюбний та енергійний академік Сергій Єфремов підготує і опублікує такі праці, як «Коцюбинський. Критично-біографічний нарис», «Карпенко-Карий. Критично-біографічний нарис», «Перед судом власної совісті. Громадська й політична робота В.Б. Антоновича».

Д. Багалій опублікує працю «Шевченко і кирило-мефодіївці. Історично-літературна розвідка». Щороку картотека майбутнього біографічного словника політичних, громадських, наукових та літературно-мистецьких діячів України збільшувалася на десятки тисяч одиниць і до 1932 р. налічувала близько 200 тис. карток. Було підготовлено до друку Бібліографічний словник на літеру А, але розпочалися політичні репресії і надзвичайно важлива праця над відбором імен та бібліографічних відомостей була загальмована внаслідок різного роду «чисток» та розвінчання «змов» і «ворогів народу».

Слід згадати і Постійну комісію для видання пам'яток мови, письменства та історії (Археографічна комісія), яку в 1921 р. об'єднали з Київською комісією для розбору давніх актів. Головою Постійної комісії у 1918–1919 рр. був Д. Багалій, а після об'єднання двох комісій у ній головували спочатку В. Іконников, а згодом М. Грушевський. Саме ця комісія і розробила перші в українській археографії методич-

ні засади видання джерел з давньої та новітньої історії, культури і літератури.

Голова і керівник Постійної комісії для видання пам'яток новітнього українського письменства С. Єфремов у лютому 1919 р. зробив доповідь, присвячену завданням Комісії, та подав план її роботи, однак розгорнути наукову діяльність вченому не вдалося. С. Єфремов був заарештований і лише завдяки клопотанню голови-президента УАН В. Вернадського і неодмінного секретаря УАН А. Кримського, які від імені надзвичайного Спільного зібрання УАН надіслали до Надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією відповідне звернення, академіка С. Єфремова та редактора Біографічного словника діячів української землі П. Стебницького в квітні 1919 р. було звільнено.

Після вступу до Києва наприкінці серпня 1919 р. війська Директорії та Добровольчої армії діяльність Академії наук була, по суті, припинена після дев'яти місяців напруженої роботи. Однак уже в грудні, коли війська Червоної армії зайняли Київ, УАН відновила свою роботу і на Спільному зібранні Академії було затверджено постанову Історико-філологічного відділу про створення (власне, відновлення) Комісії для видання пам'яток новітнього українського письменства. Та більшовицька влада, як і денікінський режим, фінансування Академії наук не здійснювала. «Академія наук ніяких грошей з казни не отримує...», — повідомляв 23 лютого 1920 р. НКО УСРР А. Кримський.

Проте вчені УАН продовжували працювати і в умовах місячної окупації Києва польськими військами, і в умовах четвертого заволодіння Києвом в червні 1920 р. Червоною армією. Створюється Комісія для видання творів Т. Шевченка, І. Франка, В. Антоновича та М. Драгоманова на чолі з академіком А. Кримським, яку в 1929 р. було перейменовано на Редакційний комітет для видання творів Т. Шевченка. Втім, реалізувати бодай частину своїх планованих завдань Історико-філологічному відділу не судилося. Більшовицький режим з перших днів свого владарювання починає прицільно контролювати

діяльність Академії, намагаючись підпорядкувати її своїм політичним цілям. Комуністичну владу особливо непокоїла діяльність учених Історико-філологічного відділу, його «аполітична, культурно-просвітня праця». У новому, затвердженому Радою народних комісарів УСРР у лютому 1921 р. Статуті Академії наук серед п'яти відділів історико-філологічного вже не було. На перше місце більшовицька влада поставила природничо-математичний відділ і зобов'язала усіх науковців Академії «сприяти розвиткові досягнень і завдань техніки; відповідно до завдань комуністичного і, зокрема, народного господарства УСРР» [5, с. 23–24]. Отже, головне для ВУАН — «розвивати найбільше науки природничі й технічні», активно включатися в соціалістичне будівництво, в процеси індустріалізації та колективізації, а не захоплюватися такими питаннями, як дослідження «Слова о полку Ігоревім», історії перського театру чи історії Туреччини, або опрацьовувати давню українську літературу, готувати видання творів періоду Київської Русі та епохи українського бароко чи писати передмови «до спеціально підбраної української шовіністичної літератури» [5, с. 29–30].

Як бачимо, вістря компартійної критики, зосередженої в «Основних положеннях реорганізації ВУАН», опублікованих у січні 1925 р., було спрямоване переважно на Історико-філологічний відділ Академії і безпосередньо на вчених-філологів, академіків А. Кримського і С. Єфремова, які були лідерами становлення академічного літературознавства. Саме тому українське академічне літературознавство свій історичний родовід заглиблює в науководослідну діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, Українського наукового товариства і особливо — Української академії наук та її Історико-філологічного відділу, головою якого було призначено А. Кримського, а секретарем — С. Єфремова, який у 1921–1928 рр. обіймав посаду віце-президента ВУАН. Згідно з рішенням Історико-філологічного відділу ВУАН, влітку 1925 р. було створено Комісію із заходознавства та американознавства, головою якої був Ф. Савченко. Ця комісія встигла під-

готувати «Збірник заходознавства», який вийшов друком у 1928 р., однак уже через рік після його появи Рада ВУАН комісію ліквідувала.

Тоді ж, а саме, в червні 1925 р., створено Комісію Західної України ВУАН, завданням якої було налагодження зв'язків та координація наукової діяльності з ученими Галичини, Закарпаття й Буковини, передусім з НТШ і його головою К. Студинським. Як результат цієї співпраці з'явилися два спеціальні випуски журналу «Україна», присвячені ювілеям М. Драгоманова та І. Франка.

Гуманітарні дослідження в УАН зосереджувалися на таких галузях знання, як історія українського народу, граматики та історія української мови, українська народна словесність, історія українського письменства, зарубіжна література, історія української церкви, історія українського мистецтва, історична географія України, археологія України, етнографія, слов'янська історія, мова і література, арабо-іранська філологія, тюркологія, філософія, російська, польська, литовська, білоруська, чеська, сербська, болгарська, єврейська та інші мови й літератури.

Звісно, не всі наукові напрями досліджень вдалося належно розгорнути, але й те, що встигли зробити учені-гуманітарії в надзвичайно несприятливих для наукової діяльності умовах, свідчить про усвідомлення ними необхідності забезпечувати національні потреби й завдання у сфері науки та освіти. До серйозних наукових здобутків тогочасних літературознавців слід зарахувати системне накопичення джерелознавчої бази, прагнення до вивчення життєвого й творчого шляху завдяки заглибленню в персональні архіви письменників, у листування діячів літератури і особливо — створення узагальнювальних досліджень, присвячених класичній українській літературі, зокрема спроб історичного узагальнення української літератури, її розвитку впродовж століть, критико-біографічних нарисів, присвячених знаковим постатям українського красного письменства. Переважна більшість цих досліджень друкувалася в періодичних «Записках Історико-філологічного

відділу ВУАН» (26 випусків з'явилися друком упродовж 1919–1931 рр.), у «Збірниках ІФВ ВУАН» (104 таких «Збірники...» було видруковано впродовж 1923–1930 рр.), у науковому місячнику українознавства ВУАН «Україна», у збірнику «За сто літ» (1927–1930).

Досить переглянути «Звідомлення ВУАН» за ці роки, щоб переконатися, яку велику роботу здійснювали вчені-гуманітарії, штатне число яких не сягало й десяти чоловік. Читаємо в «Звідомленні Української Академії наук у Києві за 1924 рік»: «Історично-філологічний відділ української Академії наук має на 1925 рік 7 штатних академіків [академічних працівників. — М.Ж., К.Б.], 10 позаштатних та 2 членів — директорів з правами академіків» [6, с. 75].

Серед надрукованих у 1920-ті роки праць, присвячених найзначнішим постатям і явищам літератури класичного періоду — І. Котляревському, Лесі Українці, Г. Квітці-Основ'яненку, П. Кулішу, М. Костомарову, І. Франку, Панасу Мирному, С. Руданському, М. Драгоманову, М. Коцюбинському, авторами яких були літературознавці О. Грушевський, В. Герасименко, В. Державин, І. Житецький, А. Ніковський, О. Дорошкевич, В. Петров, С. Козуб, К. Копержинський, П. Рулін, Ф. Савченко, К. Студинський, П. Филипович, М. Драй-Хмара, М. Новицький, Б. Якубський, Д. Шелудько та інші, наукове осмислення спадщини Т. Шевченка, видання його творів, а головне, методологічне осмислення засад шевченкознавства як визначального наукового напрямку українського літературознавства набуло пріоритетного значення. Особлива заслуга у формуванні методології літературознавчого дослідження творчості Т. Шевченка, визначення основних наукових орієнтирів у шевченкознавстві належить С. Єфремову, який в Академії наук розпочав роботу над підготовкою академічного видання творів Шевченка, а також спільно з П. Филиповичем видавав збірники «Шевченко та його доба». Згодом уже Інститут Тараса Шевченка розпочне публікувати шевченківський щоденник, підготовку до друку якого візьме на себе С. Єфремов. Та вже наприкінці 1920-х років академіка С. Єфремова піддали

в пресі нищівній критиці, що зрештою завершилося його арештом влітку 1929 р. і сумнозвісним процесом над так званою Спілкою вивольнення України. Під час кампанії цькування вчених Інституту Тараса Шевченка з числа старих «попутників», яких змушували «каятися» у власних помилках і водночас критикувати своїх колег, «викривати» їхні ідеологічні «гріхи», рішенням Політбюро ЦК КП(б)У 31 грудня 1927 р. С. Єфремова та А. Кримського було усунуено від керівництва Академією. Цим же рішенням Політбюро зобов'язало керівництво ВУАН увести до складу президії нових членів, «лояльних до партії і радянської влади».

26 червня 1928 р. відбувається закрите засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому створюється спеціальна комісія з п'яти осіб для розроблення політичної тактики щодо української інтелігенції. До її складу, крім Л. Кагановича, В. Чубаря, О. Шумського, Г. Гринька, було введено і голову НКВС УСРР В. Балицького. Над Академією наук, творчими організаціями, науковими установами, передусім соціогуманітарного профілю, нависла чорна хмара репресій. 1928 рік драматично відзначився тим, що було проголошено курс на боротьбу з «внутрішнім ворогом» і вже наступного, 1929 р., розпочалися арешти провідних українських учених, відомих представників інтелігенції, серед яких були такі знакові постаті, як С. Єфремов, А. Ніковський, В. Чехівський, Л. Старицька-Черняхівська, М. Слабченко, Й. Гермайзе та ін.

Головним завданням компартії було врости в масову свідомість, передусім у свідомість наукової й культурно-мистецької еліти, догмати марксистсько-ленінського вчення. А для цього необхідно виполоти зі свідомості людей надбання національного й загальнолюдського досвіду, духовну спадщину минулих епох, попередніх форм культури й цивілізації. Ще 28 жовтня 1922 р. за рішенням ЦК КП(б)У було створено Комісію з боротьби проти буржуазної ідеології. Так духовне життя суспільства, наукову й літературно-мистецьку діяльність було взято під контроль спеціальною службою — відділами, відділеннями й пунк-

тами політичного контролю при Секретно-оперативному управлінні Всеросійської надзвичайної комісії, які згідно з постановою Раднаркому РРФСР від 21 грудня 1921 р. почали діяти на основі затвердженого положення про політичний контроль.

Отже, академічне літературознавство буквально з перших місяців панування в Україні більшовицького режиму потрапляє під контроль ідеологічно-пропагандистського апарату, політичного керівництва компартії. Для багатьох співробітників Інституту Тараса Шевченка, який юридично постав у 1926 р. в системі Народного комісаріату освіти і в 1933 р. перейшов до системи ВУАН, відкрилася драматична, а часом навіть трагічна сторінка історії національної академічної науки.

У 1931 р. структура Академії змінюється, тепер до її складу входять два відділи (природничо-технічних та соціально-економічних наук). Відділу соціально-економічних наук підпорядковувалися «колишній Історико-філологічний та Соціально-економічний відділи, які, у свою чергу, поділялися на цикли. Зокрема до складу Відділу соціально-економічних наук входили цикли літератури, мови і мистецтвознавства» [7, с. 23]. 1934 року Рада Академії приймає історичне рішення, згідно з яким її основною структурною одиницею стає науководослідний інститут.

Згодом структура Академії розширюється, до неї входять чотири відділи — Відділ суспільних дисциплін (інститути економіки, історії України, археології, української літератури ім. Т.Г. Шевченка, українського фольклору, мовознавства і Бібліотека АН УРСР), Відділ біологічних наук, Відділ фізико-хімічних і математичних наук, Відділ технічних наук.

Постановою Ради народних комісарів УРСР від 2 січня 1940 р. у Львові організовано відділи Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка, Інституту мовознавства, Інституту українського фольклору, Інституту історії України, Інституту археології, Інституту економіки [8, с. 239]. Львівський відділ Інституту української літератури спочатку очолював В. Гуфельд, а з 1941 р. — акад. М. Возняк, відділом Інституту

мовознавства завідував акад. К. Студинський, відділом Інституту українського фольклору керував акад. Ф. Колесса [8, с. 397–398].

У 1941 р. гуманітарні установи Академії разом з її керівництвом евакуюються до Уфи. Тут Інститут літератури було об'єднано з Інститутом мовознавства, з 1941 до 1943 р. цю установу очолював П. Тичина. У 1944 р. відбувається реєвакація установ Відділу суспільних дисциплін.

Загалом сталінські часи були трагічними для Академії. Багато її вчених-гуманітаріїв (і не тільки гуманітаріїв) зазнали переслідувань, деякі з них загинули в радянських таборах. Серед визначних учених, яких утратила українська наука в той період, імена академіків С. Єфремова, Ф. Шміта, члена-кореспондента Е. Співака. Від репресій постраждали також академіки М. Возняк, Ф. Колесса, О. Новицький, В. Перетц, М. Рильський, К. Студинський, В. Щурат, праці деяких із них були оголошені ідеологічно шкідливими і на певний час вилучені з активного наукового обігу.

Уже за часів правління М. Хрущова, 1963 року Президія АН УРСР затверджує положення про секції АН УРСР та про бюро відділів АН УРСР, постановою Загальних зборів Академії наук УРСР від 12–13 червня цього ж року затверджено Статут Академії наук у складі 9 відділів, у тому числі Відділу літератури, мови та мистецтвознавства як окремого структурного підрозділу АН УРСР [7, с. 25].

До складу Відділу ввійшли академіки АН УРСР М. Бажан, І. Білодід, М. Гудзій, О. Корнійчук, Л. Ревуцький, М. Рильський, П. Тичина та члени-кореспонденти АН УРСР В. Адріанова-Перетц, В. Дашкевич, Є. Кирилюк, Н. Крутікова, Б. Ларін, Л. Новиченко, П. Попов, Є. Шаблювський і М. Шамота. Першим академіком-секретарем цього Відділу було обрано академіка АН УРСР І. Білодіда.

У 1960-х роках відділи суспільного і гуманітарного профілю об'єдналися в Секцію суспільних наук, у 1971 р. відділи Академії перейменовано на відділення [7, с. 25].

Якщо загалом характеризувати атмосферу періоду так званого «застою», то слід зазначи-

ти, що українська гуманітаристика, як і в попередні часи, зазнавала потужного ідеологічного тиску. Досить згадати про нелегку долю І. Дзюби, В. Стуса, Ю. Бадзя, М. Коцюбинської та багатьох інших дисидентів, які працювали або навчалися в гуманітарних академічних установах. Проте, попри непрості умови, в яких за часів СРСР перебували інститути нинішнього Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, вони досягли значних успіхів. Видано ряд капітальних лексикографічних праць: «Російсько-український словник» у 3 т. (1968 р.; голова редакційної колегії — акад. АН УРСР І. Білодід; авторський колектив у 1971 р. нагороджено Державною премією УРСР в галузі науки і техніки), «Словник української мови» в 11 т. (1970–1980 рр., з реєстром понад 134 тис. слів, головний редактор — акад. АН УРСР І. Білодід; укладачів у 1983 р. удостоєно Державної премії СРСР у галузі науки і техніки), мовознавчі праці «Сучасна українська літературна мова» у 5 т. (1969–1973 рр., головний редактор — акад. АН УРСР І. Білодід) та «Історія української мови» у 4 т. (1978–1983; Морфологія» і «Фонетика» — відповідальний редактор В. Німчук; «Лексика і фразеологія» — відповідальний редактор В. Русанівський; «Синтаксис» — відповідальний редактор А. Грищенко); фундаментальна «Історія української літератури» у 8 т. (1967–1971; голова редколегії — чл.-кор. АН УРСР Є. Кирилюк), численні багатотомні зібрання класиків української літератури, зокрема зібрання творів Івана Франка у 50 т. (1976–1986; голова редколегії — чл.-кор. АН УРСР Є. Кирилюк), укладачі якого удостоєні Шевченківської премії. Початок 1980-х років ознаменувався заснуванням популярної серії «Бібліотека української літератури».

У 1991 р. проголошено незалежність України, з 1994 р. Академія набуває статусу національної. Склад Відділення літератури, мови та мистецтвознавства у 1990-ті роки суттєво розширюється, створюються нові установи: Інститут української мови (1991), Український мовно-інформаційний фонд (1991), Інститут народознавства (з'явився на базі Львівсько-



го відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського у 1992 р.), Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка (1991 р., з 2011 р. — Інститут Івана Франка), Міжнародна школа україністики (1992), Відділення керамології Інституту народознавства (2003), з 2004 по 2011 р. до складу Відділення входив також Національний музей народної архітектури та побуту України.

1990-ті роки були непростими для Академії загалом і для Відділення зокрема. Систематичні затримки виплат мізерної заробітної плати, захмарний рівень інфляції, коли ціни змінювалися ледь не щодня, кризова ситуація з книговидавництвом, відсутні кадрові втрати — все це були буденні явища означеного періоду. Серйозних кадрових втрат зазнає Академія і нині, за останні два роки тільки склад Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України зменшився більш як на 60 чоловік, проблеми значного недофінансування є актуальними для багатьох установ.

Проте всупереч цим несприятливим обставинам Відділення досягло визначних успіхів за період Незалежності. Серед основних здобутків його вчених — видання повного зібрання творів Тараса Шевченка у 12 т., «Шевченківської енциклопедії» у 6 т., автори якої удостоїлися Державної премії України в галузі науки і техніки за 2017 р., фундаментальних п'ятитомних мистецтвознавчих праць «Історія українського мистецтва» (2006–2011) та «Історія декоративного мистецтва України» (2007–2016), що вийшли за редакцією акад. НАН України Г. Скрипник, монографії «Українська академічна керамологія XXI сторіччя» (О. Пошивайло), цілого ряду пам'яток української мови, зокрема Слова о полку Ігоревім (2003) та Пересопницького Євангелія 1556–1561 (2001, 2011), низки лексикографічних праць, зокрема «Російсько-українського словника наукової термінології» (1998), випуск 11 версій Інтегрованої лексикографічної системи «Словники України», створеної під керівництвом акад. НАН України В. Широкова, лінгвістичної енциклопедії «Українська мова»

(2000, 2004, 2007), навчального посібника «Історія української літератури» у 2 книгах, автори якого удостоїлися Шевченківської премії за 1996 р., тощо.

Окремо слід згадати про індивідуальні монографії, відзначені цією премією: «Очима Заходу. Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст.» (Д. Наливайко), «Майстри українського бароко» (В. Овсійчук), «Василь Стус: життя як творчість» (Д. Стус), «Народна ікона Середньої Наддніпрянщини XVIII–XX ст. в контексті селянського культурного простору» (О. Найден), «Ave, Europa!» (О. Пахльовська), «Історія української вишивки» (Т. Каравасильєва) та ін.

Завершено видання тритомного «Атласу української мови» (ред.: І. Матвіяс (т. 1), Я. Закревська (т. 2), А. Залеський та І. Матвіяс (т. 3); 1984–2001), група укладачів якого відзначена Державною премією України в галузі науки і техніки за 2006 р.

Вчені Відділення брали також активну участь у створенні фундаментальної праці «Історія української культури» у 5 т. і 9 книгах, низку її авторів було відзначено Державною премією України в галузі науки і техніки за 2014 р.

Активною залишається співпраця установ Відділення з органами державної влади України, на їхнє замовлення науковці Відділення систематично готують важливі науково-експертні документи: експертні висновки щодо проектів законів України, розпоряджень та постанов Уряду тощо.

Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, до складу якого нині входять Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Інститут Івана Франка НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України, Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Інститут народознавства НАН України, Міжнародна школа україністики НАН України та Відділення керамології Інституту народознавства НАН України, розпочинає нове століт-

тя в історії Академії роботою над створенням цілої низки фундаментальних праць, з-поміж яких 12-томна «Історія української літератури», 7-томна «Франківська енциклопедія», «Українська музична енциклопедія», «Історія української музики», «Історія українського

кіно», «Церковне мистецтво України», «Покуття: історико-етнографічне дослідження», «Сербсько-український словник», «Словник української мови» у 20 т., двотомний «Довженківський словник» («О. Довженко: між тоталітаризмом і національною ідеєю»).

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Національна академія наук України. 1918–2013. Хронологія*. К.: Фенікс, 2013.
2. Осауленко Л., Засєкін В. *Гетьман України Павло Скоропадський. 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року*. Кн. І. Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2003.
3. *Історія Національної академії наук України. 1918–1923: документи і матеріали*. К.: НБУВ, 1993.
4. *Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві*. К., 1919.
5. Артемський А. *Що таке Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН)*. К.: Видання ВУАН, 1931.
6. *Історія Національної академії наук України. 1924–1928: документи і матеріали*. К.: НБУВ, 1998.
7. *Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України. Історико-біографічний довідник*. К.: Академперіодика, 2015.
8. *Історія Національної академії наук України. 1938–1941: документи і матеріали*. (Редкол.: О.С. Онищенко (відп. ред.) та ін.). К., 2003.